

MAJA, REHI, SAUN

44. Igal hoonel on oma hoidja ehk kaitsja = sörg (Pr < lt sargs) või vaht = va'kt' (Pr), aga sellele majahald-jale liivlased annavad mitu nime, kuna päriselt stereotüüpseks kivistund ei näi neist ükski: majakaitsja = je'l-sörg (Pr, vrdl. lõunaeesti "elu" maja tähenduses), koduhing = ko'd-jeng (L) ehk koduvaim = ko'd-gara (L) ja taluhing = kõrand-jeng (Sr, vrdl. sm kartano), kellest usutud, et see toond talurahvale hääd ning õnne (Sr) (Eestis üldiseima nimetuse majavaim kõrval esinevad ka majahoidjad, majavarjajad, majaperemehed (Boeder-Kreutzwald, DEAGWG 39; Holzmayer, Osiliana I 21; Wied, LdE 419, 429); edasi hoonehoidjad (Wied, LdE 433), isegi kivisaksad (?Wied, LdE 412), kodujumal (Wied LdE 424) ja Kraasnas kodojezä (Kallas, KrMr 82). — Lätis majahaldjaks on majaisana = mājas kungs, kuid ta ei esine kuskil rahvalaules, ja P. Šmit peab seda terminit võrdlemisi nooreks (sõna maja olevat laenatud eesti "majast" ja kungs taas gooti keelest, kusjuures "isanda" mõiste viitavat ristiusu mõjule), mis ometi ei tähendavat veel, nagu oleks ka kogu majahaldja mõiste Lätis noor (Šm, LM 34). Majaisanda kõrval Lätis mainitakse veel majajumalaid, jumalakesi ja vaimukesi (LP V Nr. 42 ja VI Nr. 7, vt. ka VII Nr. 1 ja vrdl. Nr. 4). — Nii Eestis kui Lätis majahaldjatega on seginenud puugi mõiste, ja majavaimu all mõeldakse harilikumalt just varandusi hankivat puuki, kuhupoole viitab ka äsja esitet fraasi liivi koduhingest, kes toob talurahvale häädamat.). Juba kui hakatakse ehitama uut maja, siis küsitakse vanainimeste käest põhjalikult ja üksikasjeni ("korrast korda"), kuis kõlbab ehitada, kuhu kohta, millise tuulega ja mil hommikul — reede või kolmapäeva hommikul ei alata ehitust kunagi; ehituse vundamendi ("aluse") alla pannakse hõberubla, vähe suhkrut ja pisikene pudel viina, las see kaitsja või vaht söögu, joogu ja valvaku; kirikule pannakse altari alla ka veel "raamat", s.t. pühakiri; kui maja valmis, siis küpsetetakse saia ning pannakse alati saiapäts ja viinapudel, vahel ka õllekann uue maja lae pääle maja kaitsjale (Pr). Äralagunend hoonetega liivlaste fantaasia paljut tegemist pole teind; öeldakse ainult, et säääl elavad "pahad vaimud" (Pr); Eestis tuttava "tondilossi" luulelikumat käsitelu Liivis ei ole. Majahaldjast on läind korda panna paberile ainult üht alljärgnevat lugu (Ülevaateid eesti majahaldjaist vt. Eisen, EÜSA III 89-90 ja EM I 74—77, III 70—71, 75, Läti majaisandast vt. Šm, LM 33—35; vt. ka Hupel, Topographische Nachrichten IV 408; Inland I Nr. 39; Magazin IV 1, lhk. 53; DL III 192; KV 1921, Nr. 8—9, lhk. 55.).

MAJAHALDJATE KÕNELUS ÄIKESE AJAL (S. 15)

Keegi peremees ehitand maja ja pannud nurgakivi alla nagu kord ja kohus raha, suhkrut, viina, kuna teine peremees teind omale ka toa ega ole pannud midagi. Tulnud pikne. Ühele majale ta pole teind midagi, aga teisele käind pääle mis kole. Siis see vaht või kaitsja kellele pandud raha ja puha mis vaja, öelnud teise peremehe majavahile: "Miks sina ei valva sugugi järele? nii võib juhtuda ju kergesti mõni õnnetus! mis sa magad?" Teine vastand:

“Sinul on kõht täis, sina võid valvata, — minul on tühi ja mina tahan magada, tehku ilm mis tahte!” Ja juba kahe aasta pärast see “tuba” olnud vanaks jäänd ning äikene purustand ta ära. — Pr 87 (vrld. S. 11 — vt. § 43).

45. Põline tontide ja kummituste kodu on rehi = ri̇ (lvÜ). Rehte maetakse meeleldi raha, mis hakkab säääl kollitelema, ka muid kummitusi ja isegi kuradeid liigub rehes alatasa, ja nii on tekkind kokkuvõttes arvamine, et rehes “spuokõd un kured set at” = ainult kummitused ja kuradid ongi, hääd vaimud rehte ei lähe (L). Iseäranis kardetakse niikuinii pimedat reht veel öises pimeduses: säääl kolistellakse, sahistellakse, röögahtellakse, säääl haaratakse sul jalgest kinni, kisutakse ja lohistetakse järele ning vaata et äragi ei kägisteta (L). Mis kõnelda siis veel lastest, kelledele must rehetuba olnud kõige enam kardetud koht, veel üsna vanadki plikad pole julgend minna sinna üksi, “antagu kas või mõuku”, s.t. vorsti: säääl olevat rehetaat = ri̇-tõt'i (Pr).

Aga kõigi tontide ja koletiste kõrval on rehel ka oma hääd vaimud, oma haldjad — “reheisa ja -ema kõigi lastega” = ri̇-iza un -jema amad lapstõks (Pr), öeldakse ka rehe-abilised = ri̇-ablist (*Pr), rehe töölised = ri̇ strōdnikad (*Pr < lt strādnieki), rehekütja = ri̇-kitaji (*Pr 247), rehekaitsja = ri̇-sōrg ~ piedrōb-sōrg (Pr — ri̇ tähendab nimelt reht, kuna piedrōb tähendab rehealust < lt piedarbs ‘die Vorriege, die Dreschente’, Ulm) (Eestis ja Lätis reheisa ega -ema otsekohest vastet ei teata, vaid nii siin kui säääl rehehaldjad on taganend kas tontide ja igasugu kummituste või puugi eest, kelle tegevusalaks rehi on kujunend. Rehest Lätis vt. LP VII 331—334; Bankins, Šis un tas II Nr. 20; Eestis vt. Holzmayer, Osiliana I 73a 3; Kallas, KrMr 87; Eisen, EM I 163.); rehes asuvaist maarja-poistest vt. § 78. — Kui hakatakse tuulutama esimest reht, siis visatakse kolm peotäit üle künnise välja: need antavat siis niiviisi neile “reheabilisile”; vana Nittōl-talu (Pr) perenaine visand nõnda peoga, tüdruk raband kohe küsida, mida perenaine teeb; see vastand vihaselt: “Vaata vana kuradi persesse! ära tule küsima, mida ma viskan üle künnise!” — küsimist ei sallitavat (Pr). Jutustaja ise näind, kuis Sānag-külas keegi peremees valand parajasti esimest vilja kotti ja visand siis kolm korda peoga natuke (täit peotäit ta pole võtnudki) üle ukse või üle künnise, — pidavat antama sellele rehekaitsjate ikka kah, nii ta ise veel öelnud (Pr). Igast viljast pannakse väikese kotiga rehte üks peotäis, las see rehekaitsja söögu, harilikult pannakse nii “pisikese rehe” ahju taha (Pr). Kes viind “uetera”, s.t. uudse leiba tulba pääle (vanasti rehe ja tare vahel olnud ikka selline suur post) ja kes õlle tegemisel pannud tulbale kannuga õlut, sellel reheisa ja -ema oma lastega tuuland ja puhastand öiti vilja puha valmis, et mine ja võta (Pr). Kummalisest rehepeksmisest öiti ja avitajaist rehes jutustetakse mitu lugu.

REHEHALDJAD PEKSAVAD OMA NISU (S. 16)

Keegi vanamees jutustand, kuis tema vanaisa läind hommikul rehte, tegema tuld ahju, vara pääle keskööd. Ja mõtelge, ta kuulnud sellist müra, nagu pekstaks või rabataks või krōbistetaks rehes. Vana ehmund ära ja tulnud tuppä, et mindaks uuesti vaatama. Talle

läind kaasa veel naine ja üks poeg. Ja nüüd, mõistad, sõelutud juba, valatud nisu kotti ja kaks meest ning üks naine läind minema, kuid vana halli habemega mees ronind rehe pääle üles magama. Pererahvas pole tohtind teha rehe man midagi ja läind kah tuppa tagasi magama. Peremehel silmad läind vähe kinni, nii hall habe olnud man ja öelnud: “Mina olen valvand sinu reht siiamaani; ta põlenuks juba mullu maha, kui ma ei varjanuks teda (peremees ise kah ehtind mitu korda päästma reht tulekahjust), ja nüüd sina ei luba mul minu nisugi natuke peksta!!” Siis peremees palund väga ja väga seda vana, kuni see leppind ja töotand hankida talle veel noore hobusegi. Ja tõesti, järgmisel suvel tulnud merest ujudes suur-suur punane laukhobu ja jäändki sinna peremehele Vanaruot’s-tallu (V). Siis nad nii arutelnud, et see olnudki too hobune, kelle vanamees töotand muretseda. Nad kuuland ja küsitelnud küll järele, kuid ei Saaremaal, ei kuskil mujal polnud läind kaotsi ühtki hobust. See hall vanamees olnud siis rehekaitsja ; kes need kaks teist meest ja naine olnud, seda jutustaja ei tea. — Pr 98.

PERENAINE LUURAMAS (S. 16)

Ühes külas olnud selline peremees, kes oma rehed ja kõik oma tööd teind kõige kiiremini ära. Muud inimesed kõnelnud küll, ta töötavat käsikäes selle va pahusega (kuradiga), kuid mitte põrmu ta pole nii töotand. Vaid temal olnud isa, ja see vana taat enne surma öelnud pojale nõnda: “Nüüd mina olen vana ja põdur ja suren ära, nüüd sina hakkad elama ja olema ja võtad omale naise. (Ja vaat siis nendel olnud rehe ja “toa” vahel selline suur jäme tulp.) Ning kui siis see sinu naine küpsetab uudseleiba, siis see päts, mille ta esimesena laseb ahju, see lõika risti kätki ja pool vii tulba pääle, tassikesega või napaga võid kah. Ja kui sa teed esimest odraleiba, siis taas vii terve päts, ära lõika katki. Kui teed sügisel esimest õlut uutest teradest, lase kapp täis, meie õllekapp, ja vii see kah ning ütle, et nüüd töölised söögu ja joogu. Ära sa arva, et see on nõidus, nagu külarahvas kõneleb, — ei, seda on suvatsend minule õnneisa oma emaga. Kuid nõnda sa pead tegema iga aasta, iga aasta pead viima neile ande. Jõulu õhtuti pane niisama sinna päts püülileiba. Õllekapp ja põrsakints, lihavõtte hommikul taas kakku ja sõiru (juustu), õlut ja võid. Siis sinul läheb hästi.”

Isa surnud ära ja poeg võtnud naise. Nad eland õnnelikult, kuid noor naine pole teadnud sest midagi. Mees käsknud naist teha nõnda, ja naine teind kah, kuuland teda, aga küsind, milleks on vaja nõnda panna. Mees seletand: “Las need töömehed kah süüa saagu. Kui oleme eland juba aasta koos, küll ma siis jutustan sulle kõik “peenesti” ära, praegu ma ei tea veel, kas ma võin kõnelda sulle või mitte.” Noh, pekstud siis sügisel vilja. Naine näind, kuis õhtul pekstud vili rehes ära ja viidud hommikul terad aita, — kes säääl siis “elab” s.t. töötab õige “üle öö”?! Ühel õhtul perenaine mõtelnud luurata, öösel ta pugend rehealusesse (rehe-alla), vaadand läbi ukse prao ja näind, et rehes midagi nagu oleks — mõni ajand hanguga vilja kokku, mõni puhastand, tehtud tööd nii mis... nad olnud niisamasugused nagu inimesedki, need töölised, keda õnnetaat suvatsend. Hakatud tuulama. Nüüd ent

üks öelnud: “Keegi on siin!” Ja kohe hü pand siis välja see isa, see “suurmees”, hü pand rehest välja perenaise juurde: “Kes sind saatis siia? kas mees?” — Mees polnud saatnud, öelnud: “Kui sa poleks selline hüva perenaine, siis siitsamast sinu mees sinu hommikul leiaks valmina s.t. surnult. Kuid sa oled meile hää perenaine ja oma mehele hää naine... Kunagi sina siia ära tule. Ja kui sa meie manitsust kuulad, siis sa elad hästi. Ära mõtle, et meie oleme nõiad või kuradid, — sinu mehe isa on palund nõnda õnnetaadi käest, ja meie oleme õnnetaadi lapsed.”

Ning perenaine pole läind pärast enam kunagi segama neid sinna. Aga oma mehega nad eland väga hästi, rikkad ja õnnelikud kogu ea. — Nõnda jutustand vana 90-aastane Upman Liž sügisel 1925, mõni kuu enne surma, oma sõbrale, kelle suust lugu paberile pandud. — Pr 236.

REHETAADI KÄTTEMAKS (S. 16)

Kaks liivi peremeest joond kord üheskoos õlut —vaat nagu ikka on, teine peremees kutsund naabri kah enda manu jooma ja juttu ajama. Sääljuures see peremees, kes teise kutsund enda juurde külla, läind iga natukese aja pärast ikka jälle rehte viskama ahju puid pääle. Siis see teine peremees küsind: “Mis sa käid sääl alatasa rehe man?” See seletand, ta tahtvat hommikul reht peksta, vaja kütta. Teine peremees küsind: “Kas siis sinul rehetaat ei küta ahju?!” See vastu, tema sellisest asjast ei teadvat midagi ja ta ei uskuvat kah mitte sellist. Teine peremees aga seletand, tema teadvat ja tema uskuvat kah ja temal endalgi olevat, kes reht hoiab, tema ise ei tegevat muud midagi, kui toovat ainult puud ja süütavat põlema — ning siis tema reheahi köetavat ilusasti ära. Teine mees muudkui kinnitand, ta ei teadvat, ta ei uskuvat. — “Noh, kui sa ei usu, siis sina ka ilma usuta võid jääda, kuid minul see nõnda on.” Teine öelnud: “Siis sina oled küll suur nõid!” — “Mina ei ole; selle ma olen palund jumalalt. Kui minu taat tegi selle rehe, siis õnneisa andnud talle sellise pisikese karbi ja käsknud panna selle rehe nurga alla, ning sinna see ka pandud. Pääleselle ma pean andma neile veel süüa ja juua kah — egas’ nemadki saa läbi ilma söögita ja joogita, need minu abilised.” Teine peremees küsind: “Kuis sa saad anda siis neile seda süüa?” — “Kaks korda aastas, jõulu õhtul ja lihavõtte hommikul, siis nad tahavad süüa.” — “No aga kuidas siis?” — “Ma viin laua rehte ja panen lauale sedasama, mida ma ise söön ja joon, seda neile kah.” Aga ikka teine peremees pole uskund ega ole uskund. Nad joond, joond ja läind siis lahku oma kodu.

Aga see uskumatu peremees mõtelnud endamisi nõnda: ma lähen ja süütan tema rehe nurga alla tule; kui tal on tõesti sellised hoidjad ehk kaitsjad, siis tema rehi ära ei põle; kui aga pole, siis põleb. Ja tema läindki õhtul pimedas kella kümne paigu sügisel, süütama naaberperemehe reht. Teind tule, see läind nagu lõkkele juba, tema hakand tulema, vaadand veel tagasi, — tuli kustund. Tema süüdand tule teist korda põlema — näeb, mis nüüd siis saab. Pöördund oma kodu poole ja — mõtelge ometi — tema enda rehi kodus olnud tuleleekes. Nüüd ta tormand koju ja karjund appi. Teine perenaine näind kah oma aknast tuld, tõtand

appi. Kuid mitte raasugi pole saadud päästa, kõik põlend maha — vili ja riistad. Vaat sel peremehel naine läind kah kodunt ära külla ja käsknud sulast valvata ahju, aga sulanegi läind külla, arvand, et nüüd tuli ei tule enam välja. Ja siis see peremees tunnustand: oi, nüüd ta usub.

Noh, talvel raiutud siis palke ja veetud välja, tehtud uus rehi, kõik läind appi, andnud vilja ja haganaid loomade toiduks. Nüüd see peremees kaubelnud oma naabrilt: saaks tema kah endale sellise rehekütja, tema usub nüüd küll, kui ta aga ainult saaks. Noh, teine peremees kõneldud siis oma rehe taadiga. Rehetaat öelnud, siis ta pidavat saatma oma vanima poja sinna, kuid ta ei uskuvat veel ikka hästi, kas see peremees on just õige inimene. Noh, see peremees ise tulnud tunnistama üles, et tema süüdand naabri rehe põlema, kuid see pole põlend. Mindud vaatama: jah, “akuraat”, laastud ja läitsed veel rehe nurga man. Kui uus rehi saand valmis teisel sügisel ja hakatud säääl peksma, siis poeg olnud säääl, nagu see rehetaat töötand. Aga... jõulu õhtul see poeg joosnud taadi manu õhtust sööma, — säääl unustet talle andmata. Poeg seletand, säääl ei olevat sugugi hääd inimesed, säääl ei võivat püsida, riidlevat alatasa omavahel, selliseid inimesi ta ei tahtvat. Ja tulnudki sääält ära. Aga see hää peremees eland õnnelikult, lapselapsedki eland õnnelikult ja olnud hääd inimesed. — Pr 247.

Eelpool oli juba juttu, kuis rehe “abilisile” visatud kolm peotäit anniks üle künnise välja (NB mitte sissepoole, mitte rehte, mis oleks loomulikum rehehaldjaile ohverdamisel) ja kuis pole sallitud sääljuures järelepärimist selle kohta, mida tehakse. Juba selline teguviis äratav kahtlust, kas on siin tegu just õigeile rehehaldjaile ohverdamisega puhtal kujul, või on seda ohverdamist mõjutand vast veel mõni muu tegur. Äsja esitet lood põhjendavad aina enam meie kahtlust nende rehe “tööliste” kui haldjate ehtsuses ja juhivad meid üsna läbipaistvalt ühe teise mõiste ja nimelt puugi mõju piirkonda, mis ju niikuinii otse iseendast liitub paljudes motiives taluhaldjatega (vrld. kas või selliseidki iseloomustavaid puugi eufemisme Eestis nagu “majavaim”, “õnne”- ehk “tulutooja”, “varavedaja” jne. — läti “majavaim”, “majajumal” jne.). Perenaise luuramisloos viitab puugi mõju poole esiteks seik, et kõik talu tööd tehtud alati kiiremini valmis kui kuskil mujal; teiseks, et neid abilisi on palutud jumalalt, resp. õnnetaadilt (need on isegi õnnetaadi lapsi!), ergo, et neid on kuidagi viisi hangitud, kuna haldjaid harilikult ei hangita, vaid need eksisteerivad iseendast ja igalpool mujalgi taludes; edasi need töölised sooritavad öiti kõik töö, mis viljaga vaja teha, kuid peremees ei usalda kõnelda neist noorele naisele enne, kui aasta koos elatud. Rehetaadi kättemaksu loos tuletav väikese karbi saamine õnneisalt juba päris ilmsesti meelde puugi hankimist karbikeses (vrld. S. 159); niisama on just puugile nii omane vastalise rehe või maja põlema süütamine ja äraminek halva peremehe mant, kus teda ei toideta või halvasti toidetakse. Kõik sellised asjaolud kokku näitavad veenvalt, et Liivis rehehaldja on sulatand endasse mitmeid elemente germaani maailmast lainatud puugi alalt, nagu kogu Baltikumis nälgiva orjarahva massifantaasia pailaps puuk on seginend alatasa algupärasemate haldjatega küll rehes, küll majas, küll põllul ja mujal väga mitmekesiseks kompromiss-kujuks (sellest ligemalt kuradi päätükis).

Teiseltpoolt võib jälgida rehehaldjate ilmset sidet ka surnutega, mida peegeldab järgnev jutustus.

REHEEMA EI LUBA TANTSIDA (S. 16 + 55)

Ruot's-talu (V) rehes olnud taas selline pisikene naine; seda pole mitte kuigi kaua aega tagasi, — kui jutustaja olnud veel laps, siis jutustet sellest alatasa. Sääl rehes olnud väga ilus sile põrmand. Poisid tahtnud säääl kangesti “tantsu teha” — vaat vanasti tantsitud ju väga palju — ja palund ikka seda peremeest, kuni peremees luband siis kah ühel pühapäeval. Esmaspäeval peretütar ja muid tüdrukuid pidand minema marjule, aga näed, nemad läind hommikul vara kah veel rehte jalgu proovima ja karglema enne kui marjule minna. Säääl tormand rehe päält maha pisikene hall naine, roheline öömüts pääs, haarand kätte reheluua ja pahandand: “Mis, te ei anna mulle unerahu kah enam! kella kaheni öösel te tantsisite ja nüüd olete juba jälle siin!” Ühele tüdrukule ta virutand üle reite ja öelnud: “Katsuge te veel tulla siia tantsima! Minu ema kah pole maetud siit kuigi kaugel, temagi magab siin-samas.” Siis tüdrukud joosnud minema. Olnud taas selliseid, kes teadnud ja seletand, et kord hukkund säääl talu kohal üks laev ja muuseas uppund ka kapteni emand, kes maetud sinnasamasse. Siis rahvas nii arutelnud, et küllap sel emandal olnud ka mõni tütar, kes tulnud ema hoidma ja valvama, kuna inimesed nimetand teda reheemaks. Ja sinna rehte lapsed pole julgend kunagi minna, jutustaja isegi mitte, et vaata kui teegi ei tule... — Pr 248.

46. Rehe kõrval saun = sõna (lvÜ) on tähtsaks ehituseks, millele koondub massifantaasia eriline huvi ja tähelepanu. Ning kuna must tahmane rehi on enam kollide koduks, siis saun sellevastu on puhas ja püha paik; väidetakse isegi, et sauna kummitused ega kuradid ei tohi minna (L, V). Ometi tülitand pimedail talveõhtuil saunas üheskoos ketravaid ja lobisevaid tüdrukuid küll libahundid (vt. S. 162), küll külmingad (vt. § 102), küll kuradidki pahatihti (vt. S. 103), ka oma küla poisid määritud nägudega ja kaigastega kollitelnud aina tüdrukute hirmuks akna taga (L). Nõndaviisi saun on kujunend liivi juturepertuaaris tähtsaks tegevuspaigaks, kus “lavastetakse” nii mõnigi õnneliku või õnnetu lõpuga lugu (vt. S. 17, S. 38, S. 103, S. 162, S. 172, S. 173).

Rannarahva suurt respekti sauna vastu peegeldab juba kas “või seegi, et teda rinnastetakse pühakojaga. — Saun ja kirik olevat pühad paigad: saunas pestavat mustus ära ja kirikus taas patud (V). Kui inimene tuleb saunast välja pääle vihtlemist, siis ta pidavat paluma jumalat teed mööda tuppa tulles, sest sel momendil taeva uks on valla, jumal kuuleb palvet ja andestab kõik patud; ja paluma peab nõnda: las jumal niisama pesku minu hinge, nagu mina olen pesnud oma ihu täna õhtul saunas puhtaks (Kr). Lisaks sellele tõstab respekti sauna vastu veelgi tema meditsiiniline väärtus, sest “sauna leil on vaese mehe arst”, nõnda ütlevat juba vanasõnagi (Kr). Muidugi ei puudu siis saunal ka omad hääd haldjad ja kaitsevaimud, oma saunaema = sõna-jema ~ -äma ja saunaisa = sõna-iza (Sr, Kr, Pr), kelledega on seotud kombeid ja muistendeid. Saunas sünnitamisest vt. § 78.

Vanasti pandud sauna, kui tulnud säält vihtlemast välja, sööki taldrikuga saunaema jaoks, et tema kah saaks süüa; pandud sedasama, mida söödud ise, — puder ju laupäeviti vanasti olnud, — putru antud siis saunaemalegi (*Sr. — vrđl. surnute söötmist saunas, § 90). Ja põline komme kogu rannikul on see, et viimased vihtlemast tulijad panevad lavale viha ja kapaga vett, las siis saunaema pesku, — kõige viimasena ta ju ikka vihtleb (Sr). Ristiusu terminoloogia aga on tõrjund saunaema enam varju ja tõstnud esiplaanile maarjaema ja maarjaneitsid, kelle nime ümber on koondet saunaga ühenduses olevaid kombeid ja lugusid (vt. § 78). — Kui jutustaja olnud veel laps, siis vanad inimesed pesnud saunas puhtaks selle koha, kus nad istund, ja öelnud, et nad pesnud selle maarjaema jaoks puhtaks (Sr). Saunast välja tulles vanad inimesed seletand ikka: “Nüüd meie läheme välja ja siis tulevad pesema maarjaneitsid, luisest puust (s.t. pukspuust) luud kainlas” (L). Vanad inimesed uskund, et maarjaema iga laupäeva õhtul vihtleb saunas, ja kui siis tema jaoks pole pandud lavale valmis kapaga vett ega vihta, siis ta saatvat inimesile muret kaela (Kr). Sellepärast jäetud sauna uus viht ja tükk seepi maarjaema jaoks, et ta tooks siis õnne ja “häädamat” (L), kusjuures öeldud, las maarjaema nüüd pesku ja toogu meile hääd (Sr). Seda teind viimane saunast välja tulija (Kr) ja nimelt viimane naine, sest naised pesevad ju viimaseina (Kr), üksinda ei tohigi viimaseks jääda, sest see peab pesema siis saunatuleva külminga selga — jah, nimelt külmingadki tulevat pärast inimesi sauna pesema ja vihtlema (Ii, vt. § 102). Kõik andmed kokkuvõetult moodustavad ülevaate Liivi rannikul tugevasti sissejuurdund kombest, kuis igal laupäeval, kui köetud sauna, jäetud pääle vihtlemist ööseks (Pr) sauna lavale (L, Pz, Ii, Kr, V), maha (L) või pingile (L) uus (L) viht (L, Pz, Ii, Kr, Pr, V), tükk seepi (L) ja külma (Kr) puhast (L) vett kapaga (Pz, Ii, Sr, Pr, V) või kibuga (L, Sr, Kr) või pangega (L) ja öeldud lahkudes, las nüüd maarjaema tulgu pesema (Sr, Kr, Pr, V) või maarjaneitsid (L, Pz, Ii, Kr), ning mitte üht saunapäeva pole jäetud seda tegemata (V). Sellekohaseid muistendeid maarjaemast vt. § 78 (Vastavaid kombeid Hurt'i kogud sisaldavad laialt üle Eesti (tüübiline näit. on EKS 4°, 5, 743 < Karja), kusjuures Lõuna-Eestis mainitakse ka Maarja nime; kord kõneldakse edasi “saunavaimust”, kes maksab kätte neiule saunas peerulaskmise eest (H II 57, 773, Nr. 11 < Serotka), kord tervitetakse “sauna naisukest”: tere õhtust, tere koa saunake, tere sauna naesuke, tere sauna leilake, jätka mo osa koa (H II 18, 539 < Valjala); lõpuks tuuakse isegi maa-alused sauna: sellepärast peab jätma sauna viht ja veeriist, et maa-aluste emand tuleb sinna oma lapsi vihtlema (H II 39, 296, Nr. 422 < Koeru) — vt. § 78. Lätis vastavaid kombeid vt. JKr VI 16, kus esineb “saunaema” kui ka Maarjakene, ja LD I 875 (püha Maarja). Läti dainades saunaema ei mainita. Šmit (RKr XV 29—30) peab sauna mõistet Lätis ligidalt sugulaseks tarega ja vanemaks kui rehe mõistet.).

Olgugi, et saunas vihtleva Maarja nimi on saand rannikul väga populaarseks, ei ole unund siiski rahvamälus otsekohe saunahaldjana ka saunaema nimi: saunaema hoolitseb hää sauna leili ja kõige muu ette (Kr), saunaema ja -isa valvavad ja hoiavad sauna (Sr), aitavad isegi kütta (Pr), nagu kirjeldavad järgnevad lood. —

SAUNAISAT-EMAT VAREM VIHTLEMAS (S. 17 A)

Olnud üks väga hää perenaine. Kord ta pannud saunaahju küdema ja läind ise toa manu teise sületäie puude järele. Mõne aja pärast ta läind taas vaatama, kuis tuli põleb, ja viskama ka seda teist sületäit ahju, kuid puid pole olnudki sugu enam — kõik olnud visatud juba ahju. Jälle natukese aja pärast perenaine läind uuesti sauna ja võtnud ka vähe puid omale sülle. Ta pole ikka veel saand aru, kes võinuks visata need puud ahju, sest kõik pererahvas olnud metsas tööl. Ta astund sületäiega sauna, — sääl pesnud juba ees valge pääga vana mees ja vana naine. Vanamees öelnud: “Mis sa nüüd tulid! me ju viskasime sul saunaahju puid pääle niikuinii ja kütsime seda, sest meie tahtsime pesta end puhtaks täna varem teid: meie peame minema õetütre matusele, sellepärast peame saama varem valmis. Meie küll muidu alati oleme olnud pääle muid pesemas, kuid täna peame minema külla.” Perenaine küsind: “Kes teie siis sellised olete? kuis ma teid ei tunne?” Mees naeratand ja vastand: “Sa ei tunne oma kodurahvast! Kas sa siis pole seda tähele pannudki, kuis mina oma käega olen avitand sind mõnigi kord ja kuis minu silm on valvand sinu üle (“on näind sinu üle hääd”)?” Perenaine tulnud heitunult saunast, kuna need vanakesed jäänd veel sinna pesema. — Kr 290 > Pr); vrđl. S. 38, § 78.

SAUNAEMA VALVAB TULD (S. 17 B)

Keegi naine kütnud sauna, toppind ahju puid täis ja läind ise taas ära. Sääl ta märgand, et saunast tulnud välja kolepalju suitsu, ja ta saatnud tütrekese vaatama, kuis saunaahi põleb, ise ta lasknud parajasti toas leivakakke ahju. Plika joosnud heitund näoga tagasi ja öelnud, ahi huugavat nii, et tuli tulevat kivide vahelt välja, kuid keegi jäme naine peksvat märja luuaga tuld tagasi. Ema vastand: “Mis sa plärad, see ju on meie oma pisikesetoa Madlen.” Plika aga ajand vastu: “Ei ole, ei ole, see on võõras naine!” Ema läind siis ise vaatama ja võtnud ühe kaku ka kaasa. Läind sauna, — jah, tõesti, suur jäme võõras naine kastnud luuda vette ja kastnud siis sauna seinad kõik marjaks, ise öelnud temale: “Kui sina küta sauna, siis ma kunagi ei saa olla oma laste man. Sinu kütmise pärast saun olnuks põlend juba ammu-ammu maha, sest sina ei küta ju kunagi nagu muud inimesed: ei sina tee tulele risti ette, kui süütad, ei sa tee tulele risti, kui sa teda ka kustutad!” Siis jäme naine kadund sinnasamasse sauna ära ja perenaine tulnud heitunult kõige oma kakuga tagasi tuppa. — Kr 286 (< Pr).